

шляхом обґрунтування та виділення складових: вертикальної (компоненти безпеки) та горизонтальної (функціональні зв'язки між компонентами), зовнішньої та внутрішньої, між якими встановлено відповідні зв'язки, які визначають інтегративний характер системи економічної безпеки. Вертикальні зв'язки обумовлені наявною ієрархією, а горизонтальні – визначаються внутрішньо-функціональною структурою.

1.3. Ризики безпеки та об'єкти захисту в умовах глобального середовища.

У результаті глобалізації суб'єкти міжнародних відносин всіх рівнів зіштовхуються зі все більш складними ризиками безпеки. У сучасних дослідженнях звертається увага на шість основних тенденцій, що мають глобальний характер, а від так визначатимуть напрями соціальних, технологічних зрушень та ризиків, що відбуватимуться у глобалізованому світі [217].

Середовище функціонування світового господарство змінюється у напрямку посилення взаємозалежності, з одного боку, та фрагментації та регіоналізації, з іншого, що вимагатиме формування ефективного багаторівневого управління. У системі глобального управління і далі посилиться роль економік, що розвиваються. Нова економічна рівновага, яка формується у світовому господарстві, визначатиметься впливом країн азійско-тихоокеанського регіону – промислового Китаю, найбільш густонаселеної Індії тощо, які визначатимуться як консолідований економічний центр світу. Країни, що розвиваються, посилять свою роль як основні ринки (збільшення торгівлі Південь-Південь), генератори інновацій, і перестануть бути основними джерелами сировини та дешевої робочої сили. Торговельне співробітництво країн, що розвиваються, буде менш інституціоналізованим (порівняно із європейською моделлю інтеграції).

Нова парадигма виробництва, що формується у світовому господарстві, визначатиметься економічною перевагою міст, де формується особливий простір із високим рівнем конкуренції як між компаніями, так і між високопрофесійними фахівцями, концентрацією інновацій у відповідних хабах, посиленням конкуренції за інтелектуальні ресурси, поширенням глобальних виробничих ланцюгів. Висока мобільність висококваліфікованих працівників прискорить взаємодію та взаємозалежність культур. Поширення нових технологій посилить безробіття, закріплюючи незмінність структурного безробіття.

У світі відбуватиметься посилення ініціатив громадянського суспільства, покращення освіти, скорочення бідності. Одночасно, із розвитком технологій посилиться роль кібербезпеки.

Демографічна ситуація визначатиметься процесами подальшої урбанізації, гендерної рівності, появою нового середнього класу на ринках, що розвиваються.

Посилення екологічних проблем вимагатиме спільних дій глобального масштабу, спрямованих на протидію екстремальним кліматичним змінам – повеням, ураганам, пожежам, цунамі – події, які безпосередньо пов'язані із погіршенням стану навколишнього середовища, у тому числі через швидку індустріалізацію регіонів, які тривалий час були аграрними.

Сучасний індустріалізований світ рухається до суспільства ризику, у цьому суспільстві багатство і розподіл багатства замінюється розподілом ризику. У суспільстві ризику уникнення небезпек і громадянських загроз може зрештою перевершити економічні питання як основну рушійну силу місцевої, національної та міжнародної політики. Бек У. виділяє три осі конфлікту в суспільстві ризику [160, с.13-14]: конфлікти екологічних ризиків, які спонтанно генерують глобальні динамічні процеси; глобальні фінансові ризики, які трансформуються від індивідуальних до консолідованих; загрози з боку терористичних мереж.

Оскільки не існує світового уряду, ринковий ризик не може бути обмежений на національних ринках. З іншого боку, жоден національний ринок не може повністю захистити себе від проявів глобалізації. На Всесвітньому економічному форумі «Глобалізація 4.0: формування нової архітектури в епоху четвертої промислової революції» [223] підкреслювалось, що для побудови спільної архітектури глобального управління потрібні дві складові з боку міжнародного співтовариства: залучення всіх зацікавлених сторін до сталого діалогу, що матиме вирішальне значення, системного мислення, необмеженого короткостроковими інституційними та національними міркуваннями. Неприйняття такого нового підходу стане трагедією для людства.

Сучасне світове господарство має складну ієрархічну просторову структуру, притаманні різні регіональні рівні та таксономічні одиниці [11, с. 65-67], відповідно, складною ієрархічною структурою характеризується економічна безпека [4, с.125; 78, с.86,89]. На глобальному рівні об'єктом захисту стає світовий економічний порядок, сталий розвиток. Економіка та інтереси інтеграційного об'єднання стають об'єктом захисту на наднаціональному рівні. Сферою безпеки на національному рівні стають національна економіка та національні інтереси. На внутрішньодержавному рівні об'єктами захисту виступають економіка регіонів, міст, підприємств тощо. Але ж базовим структурним компонентом економічної безпеки в сучасних умовах має залишатись людина та її потреби. Відповідно, система економічної безпеки має виступати як різнорівнева інтегрована система, у якій сутність безпеки як неподільної категорії визначається багатоаспектністю і міждисциплінарністю.

Сучасні зрушення і трансформації, які відбуваються у глобальній системі, формують нові виклики і загрози у системі національної безпеки. Природа глобалізаційних процесів передбачає, що в умовах глобалізації має відбутись підпорядкування національних інтересів інтересам глобальним [42, с.4]. У той же час, саме безпека

визначатиме рівень та ступінь захисту національних інтересів країни, її суверенітет і незалежність. Відтак, виникає потреба не тільки у визначенні сутності безпеки як відповідного стану, але й як процесу, якому притаманні відповідні зв'язки та залежності, що виникають у наслідок формування та забезпечення системи національної безпеки.

Сучасні загрози національній безпеці пов'язані, перш за все, із нестабільним становищем глобального простору, виникають у таких сферах, що не підпадають під контроль з боку відповідних державних інституцій, оскільки формуються поза державними суб'єктами [77, с.5]. Відповідно, виникає об'єктивна потреба визначення сутності та систематизація загроз безпеці за різними класифікаційними ознаками, знання яких сприятиме розробці та впровадженню стратегії національної безпеки.

Аналіз сучасних наукових джерел [21; 38; 77; 80; 142] дозволяє систематизувати загрози безпеці за багатоаспектними ознаками:

- *за масштабами поширення* (глобальні, національні, регіональні, локальні),
- *за рівнями загрози безпеці держави, що забезпечує систему перерозподілу у суспільстві, безпеці суб'єкта господарювання (забезпечення сфери виробництва) та безпеці особи (забезпечення сфери споживання),*
- *за співвідношенням суб'єктів, що є джерелом загрози та її ціллю:*
 - симетричні, джерелом та ціллю яких є держави, і
 - асиметричні, спрямовані на держави і створюються позадержавними суб'єктами,
- *за історичною вкоріненістю* (традиційні й нетрадиційні),
- *за відносним часом появи* (традиційні й нові),
- *за сферою виникнення* (політичні, військові, економічні, інформаційні, екологічні та інші),
- *за ступенем і масштабом їхніх наслідків:*

«жорсткі» (hard security threats) – пов'язані із забезпеченням воєнних та оборонних аспектів національної безпеки, виникають в наслідок військових дій, терористичних атак тощо,

«м'які» (soft security threats) – пов'язані із виникненням потенційних політичних, соціальних та економічних викликів національної безпеці, наслідком яких є погіршення екології, нелегальна міграція, міжетнічні конфлікти, кібертероризм тощо,

- *за природою та напрямом походження:*

внутрішні (корупція, злочинність, політичну нестабільність, слабкість державних інститутів та інші),

зовнішні (військова агресія, зовнішній тиск на зовнішньоекономічний та зовнішньополітичний курс),

- *за інтеграційним спрямуванням:*

загрози національній безпеці України як складової світової спільноти з боку міжнародного тероризму, транскордонної злочинності, поширення зброї масового ураження тощо),

загрози на шляху інтеграції України до світового господарства (виклики у процесі формування демократичного суспільства, здобуття членства в НАТО),

виклики, які пов'язані із забезпеченням суверенітету і виникають у процесі взаємодії з іншими країнами.

Сучасні практики доводять, що класифікація загроз національній безпеці за вищезазначеними ознаками є складним завданням, оскільки дія загроз різного типу має ефект взаємного підсилення, відповідно, розмежувати їх доволі складно [77, с.7]. З іншого боку, активне застосування междисциплінарних термінологічних запозичень суттєво ускладнюють визначення взаємозв'язків як структурних складових, так і рівнів безпеки [56, с.9]. Відповідно, актуальним залишається застосування різних підходів у дослідженні категорії безпеки [241, с.31-32]: суб'єктний (безпека особистості, безпека країн, міжнародна безпека), предметний (політична безпека, воєнна, економічна, соціальна, культурно-ідеологічна, екологічна), просторовий (місцева,

регіональна, глобальна), часовий (безпека як стан і як процес).

Загрози національній безпеці характеризується складною системою причинно-наслідкових зв'язків, що вимагає відповідних комплексних дій. З іншого боку, у сучасних умовах розробка довгострокових прогнозів і програм реалізації заходів у сфері безпеки також суттєво ускладнюється в умовах сьогодення, оскільки сучасних процесів має прискорений характер [107, с.109-110].

В умовах поглиблення глобалізаційних процесів особливої актуальності набуває дослідження впливу глобалізації на розповсюдження тіньової економіки. Усунення торговельних обмежень стимулює суб'єктів ринку до роботи саме у формальному, а не тіньовому секторі, розвиває податкову мораль [162]. Відтак, усі складові глобалізаційного процесу (економічна, політична, соціальна) стримують поширення тіньової економіки через зменшення вигоди від неформальної (тіньової) діяльності. Країни, що залучені до глобальних інтеграційних процесів більш активно беруть участь у міжнародних організаціях, міждержавних угодах, альянсах, інтеграційних об'єднаннях тощо, а це дозволяє суттєво покращити якість інститутів, що працюють в країні шляхом: впровадження більш ефективних закордонних практик, боротьби із корупцією, детінізації економіки тощо.

Глобалізація полегшує розповсюдження інститутів шляхом нівелювання національних кордонів, поглиблюючи інтеграційну взаємодію країн, від так, в умовах глобалізації через поширення лібералізації торговельні бар'єри зменшуються. З іншого боку, оскільки через поширення торговельних обмежень збільшуються транспортні, логістичні витрати, то бізнес стає більш зацікавленим у застосуванні тіньових схем (у тому числі контрабандних) задля уникнення тарифів. У дослідженні [165] серед важливих детермінант контрабанди особливо виокремлюються саме тарифи та обмеження торгівлі,

рівень корупції тощо. За експертними оцінками [172] у всьому світі втрати доходу від ухилення від тарифів в даний час, перевищуватимуть 400- 670 млн. доларів США на рік.

Нераціональний розподіл державних ресурсів, зарегульованість економічних процесів, недосконала правова система, неефективно діючі інститути у суспільстві спричиняють тінізації економіки країни, і, як наслідок, зростають розміри корупції, що досягають 5% світового ВВП (92,6 трлн. дол. США) [179]. Серед основних негативних факторів впливу корупції на суспільство експерти ОЕСР виділяють [208]:

збільшення витрат на ведення бізнесу у середньому до 10% – підприємці щороку сплачують різноманітних хабарів у розмірі понад 1 трлн. дол. США, при цьому невизначеність бізнесу у випадку надання хабарів не зменшується (надання хабаря не є гарантією, оскільки завжди можливий ще більший хабар з боку конкуруючої компанії);

неефективне використання державних ресурсів – в умовах корупції державні кошти зазвичай використовуються на проекти із більш вигідними «пропозиціями» особистого збагачення держслужбовців, а не на ті проекти, де існує найвища потреба з боку суспільства і які мають найкраще співвідношення «ціна-якість»; проявом неефективного використання державних ресурсів виступає непотизм, наслідком якого стає послаблення продуктивності та управління через просування до влади некомпетентних людей, при цьому це однаково стосується як державного сектору, так і приватних компаній;

поглиблення нерівності та посилення бідності в країні – неефективне використання бюджетних коштів (їх розкрадання тощо) зменшує їх доступність для розвитку та подолання бідності, щороку розкрадається від 20 до 40 млрд. дол. США офіційної допомоги на розвиток, що надає Світовий банк;

делегітимізація держави, підриє верховенства закону в країні – корупція у політичній процесі фактично підриє демократичні основи розвитку суспільства, довіра до державних інститутів знижується, втрачається легітимність держави.

Таким чином, глобалізація спонує національні уряди впроваджувати дерегулюючі заходи, покращувати якість інститутів. Навпаки, зарегульованість економіки, надмірне податкове навантаження сприяють поширенню корупції та поглибленню процесів тінізації національних економік. Сутність безпеки як неподільної категорії визначається багатоаспектністю і міждісциплінарністю для вивчення якої актуальним стає застосування комплексного підходу, що охоплює різні складові та ознаки безпеки як відповідного стану і як процесу. Систематизація загроз безпеці має багатоаспектний характер, сучасні загрози класифікуються за масштабами поширення, за рівнями, за співвідношенням суб'єктів, що є джерелом загрози та її ціллю, за історичною вкоріненістю та за відносним часом появи, за сферою виникнення та ступенем і масштабом їхніх наслідків, за природою та напрямом походження, за інтеграційним спрямуванням тощо. В умовах глобалізації розробка відповідних стратегій забезпечення безпеки, які потребують комплексних дій, на довгостроковий період має певні ускладнення, які пов'язані із інтенсифікацією усіх процесів, що відбуваються у глобальному середовищі.